

УДК 316.61:371.134:373.3(410)

ПЕДАГОГІЧНИЙ КОНЦЕПТ НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

В. М. Махінов

Спираючись на сучасні досягнення сучасної наукової думки, розкрито роль і місцепедагогічно концепту навчального тексту на заняттях з іноземної мови у формуванні мовної особистості майбутнього вчителя як одного з найважливіших чинників розвитку його мовно-пізнавальної сфери, духовно-національних цінностей, етнокультурного компонента словника; окреслено основні прийоми концептуального аналізу навчального тексту.

Ключові слова: текстовий концепт, концептуальний аналіз тексту, моделювання текстового концепту, ідейно-художній зміст твору, мовна особистість студента.

На сучасному етапі розвитку педагогіки та лінгводидактики навчальний процес з іноземних мов у ВНЗ спрямований на формування мовної особистості, яка вміє комунікативно виправдано й грамотно користуватися мовою в різних ситуаціях під час її сприймання й створення власних висловлювань. Головне місце у вивченні мовної особистості як особистості, що виявляє себе в мовленнєвій діяльності, посідає відома теорія Ю. М. Караулова, який у її структурі виділяє три рівні: 1) вербально-семантичний рівень (лексикон), 2) лінгво-когнітивний (семантикон), 3) мотиваційний (прагматикон). Ціннісний аспект мовної особистості виявляється в нормах поведінки, закріплених у мові. Пізнавальний аспект мовної особистості – це ступінь пізнання світу людиною через мову, особливості формування концептосфери мовної особистості. Поведінковий аспект мовної особистості спрямований на вивчення засобів педагогічного спілкування [1]. Пізнавальний аспект вивчення мовної особистості співвідноситься з лінгво-когнітивним рівнем, одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, які утворюють картину світу кожної мовної індивідуальності, що відтворює ієрархію людських цінностей [2].

Соціокультурний компетентнісний підхід в освіті дозволяє розглядати досвід підготовки майбутнього вчителя як систему компетентностей у різних галузях суспільного та духовного життя (І. Гудзик, І. Зимня, О. Лебедев, В. Луговий, О. Овчарук, О. Пометун, І. Родигіна, Л. Скуратівський, А. Фасоля). Питання соціокультурної компетентності у вітчизняній психолого-педагогічній літературі в першу чергу пов'язується із поняттям комунікативної компетенції як знань або здатності до ефективної комунікації (Т. Гончар, Ю. Емельянов, Н. Завіниченко, Т. Кобзар, С. Макаренко, К. Моїсеєнко, О. Нещерет, Л. Петровська, О. В. Попова, Л. Федорова), котра тісно корелює із соціальною компетентністю (Н. Калініна, О. Колеснікова, Л. Лепіхова, А. Мудрик).

Започаткована Ю. М. Карауловим теорія мовної особистості була підхоплена багатьма вченими педагогами та лінгвістами, про що свідчить поява та утвердження комунікативної і когнітивної концепцій навчання мови (О. Горошкіна, А. Нікітіна, М. Пентилюк), питання розвитку комунікативних умінь і навичок (Г. Богін, Л. Паламар, М. Пентилюк, К. Сєдов), формування національно-мовної особистості (С. Єрмоленко, Л. Мацько, Т. Симоненко, Л. Скуратівський), дослідження культуромовної особистості вчителя (О. Семенов), тезаурусу особистості (В. Дороз, В. Карасик) тощо. Для педагогів та лінгвістів аналіз мовної особистості забезпечує пізнання складної ієрархічної системи знань людини про навколишній світ, закріпленої в слові, вивчення процесів пізнання людини через мову. Актуальним для науковців постає питання формування мовної особистості, її мовно-пізнавальної сфери, рівнем організації мовної особистості, її знаннями” [2, 171]. Відповідно ефективні шляхи формування мовної особистості майбутнього вчителя знаходяться на перетині педагогіки та лінгводидактики, здобутки яких не в повній мірі використовують у вищій школі.

Аналіз наукової літератури дає нам змогу стверджувати, що теоретичні засади сприйняття, створення, аналізу навчального тексту здійснено в роботах лінгвістів Ф. Бацевича, Н. Валгіної, О. Гойхмана, І. Кочан, М. Крупи, О. Селіванової та ін., психологів Л. Виготського, І. Зимньої, М. Жинкіна, О. Леонтьєва та ін., лінгводидактів О. Біляєва, Т. Донченко, В. Мельничайка, М. Пентилюк, Т. Симоненко та ін..

У статті ми поставили за мету розкрити роль і місце педагогічного концепту навчального тексту на заняттях з іноземної мови у формуванні мовної особистості майбутнього вчителя як одного з найважливіших чинників формування його мовно-пізнавальної сфери, духовно-національних цінностей, етнокультурного компонента його словника.

Навчання іноземних мов на сучасному етапі розглядається не тільки як педагогічна чи методична проблема, а як створення умов для усвідомлення відмінностей у рідній та іншомовній культурі, виховання толерантного ставлення до представників інших народів, зниження рівня етноцентризму, формування навичок іншомовної міжкультурної комунікації та готовності до діалогу культур. Враховуючи міжпредметний характер навчального процесу і його педагогічну та соціально-філософську спрямованість, автор намагався спиратися на всі групи наукового доробку з даної тематики. Безперечним фактом є те, що розвиток мовної особистості ґрунтується на психологічній основі. Показником цього розвитку є вдале використання мовних знань у процесі комунікативних дій, а використання навчального тексту на заняттях з іноземної мови вважаємо комунікативною дією. Важливе значення в набутті й удосконаленні навичок мовного спілкування у майбутнього вчителя мають психологічні чинники, урахування яких у процесі їх навчання на педагогічних факультетах ВНЗ допомагає виявити труднощі, що виникають на заняттях з іноземної мови, мотивувати причини появи помилок в усному та писемному мовленні, накреслити оптимальні шляхи вирішення цих проблем.

Концепція мовної освіти в школах України ставить за мету вивчати її у трьох аспектах: лінгвістичному, етнокультурознавчому й методологічному [4]. Педагогічною та лінгвістичною одиницею знань мовної особистості є педагогічний концепт (В. І. Карасик) як одиниця людського досвіду, збереження і передачі знань, носій культури” [3,47] та включає загальнолюдські знання про навколишній світі етнічно марковані – національні образи, оцінки, асоціації. У процесі педагогічного спілкування та навчання концепти відтворюються через мовні знаки: слова, фразеологізми, речення, які формують навчальний текст і педагогічний дискурс. Поділяємо думку А. Нікітіної, що „рецептивні види мовленнєвої діяльності регулюють правила сприйняття мовлення” [3, 283]. Зрозуміло, що

результатом процесу сприйняття є інтерпретація (розуміння) тексту. Осмислене сприйняття навчального тексту є основою роботи на заняттях з іноземної мови у процесі підготовки майбутнього вчителя. Читання, сприйняття, розуміння й аналіз навчального тексту базуються на знаннях, які дають можливість пізнавати мовні одиниці та співвідносити їх з позамовною дійсністю. Такі знання здобуваються студентами на лекціях, де студент слухає, записує (тобто під час рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності), а також аналізує почуту інформацію. Під час слухання відбувається спонтанний аналіз почутого, що поступово переходить в усвідомлення. Знання поглиблюються, удосконалюються й на практичних заняттях з іноземної мови, де майбутній вчитель читає, слухає й аналізує почуте. У процесі говоріння й письма відбувається самоаналіз мовлення. Таким чином, на заняттях з іноземної мови у процесі рецептивних видів мовленнєвої діяльності – аудіювання й читання – набуваються навички аналізу написаного й почутого, а також навички самоаналізу під час продуктивних видів мовленнєвої діяльності – говоріння й письма. Не випадково текст на заняттях з іноземної мови виступає основною одиницею навчання, виконуючи різні педагогічні та дидактичні функції: „може використовуватись як джерело пізнавальної інформації, зразок досягнення певної комунікативної мети, матеріал для переказів різних видів, редагування, трансформації тексту з певною навчальною метою, матеріал для творчої роботи тощо” [4,18]. У системі підготовки майбутнього вчителя текст також виступає основним дидактичним матеріалом як на етапі опанування практичними вміннями і навичками мовного спілкування, так і на етапі формування комунікативних умінь і навичок. Студент не зможе успішно оволодіти мовними навичками, якщо їх формування відбуватиметься без певної системи й послідовності, оскільки кожне нове знання повинно додаватися не механічно, а вкладатись у певну систему, тому що так легше його відтворити. Оволодіння системою мовних знань являє собою утворення відповідної системності в роботі мозку. Нервові зв'язки, утворювані під час вивчення всіх мовознавчих і літературознавчих дисциплін, систематизуються вкорі великих півкуль мозку, „таким чином утворюються динамічні стереотипи, які відтворюються все легше й автоматичніше [4, 48]” в процесі аналізу. Мовні динамічні стереотипи являють

собою фізіологічнооснову мовних умінь і навичок. Успіх утворення таких стереотипів, азначить і умінь, навичок аналізувати текст, залежить від системності й послідовності у вивченні мовного навчального матеріалу.

Водночас у процесі мовленнєвої підготовки майбутнього вчителя оперують поняттям педагогічного дискурсу і використовують дискурсивний аналіз навчального тексту, який щільно пов'язаний з прагматичною, комунікативною і когнітивною моделями спілкування. Так у комунікативній моделі дискурсу виділяють екстралінгвістичний, прагматичний, семантико-когнітивний і мовленнєвий компоненти, кожен з яких визначає окремий напрям аналізу навчального тексту. Ураховуючи той факт, що пізнавальний аспект мовної особистості пов'язується із семантикою мовних одиниць або семантикою спілкування, то з позиції лінгводидактики в загальній схемі дискурсивного аналізу навчального тексту зростає роль семантико-когнітивного аналізу навчального тексту, який ґрунтується на дослідженні його концептуального простору, що дозволяє виявити в ньому змістовно-концептуальну та навчальну інформацію у вигляді мовної картини світу” [5, 24]. Вивчення базових концептів навчального тексту допомагає заглиблюватись в ідейно-художній зміст твору, досліджувати національно-культурні концепти, їх ментальну природу, динаміку розвитку, місце у творчості окремого письменника або письменників певної епохи тощо. Таким чином, робота з навчальним текстовим концептом, який відтворює ідейно-художній задум автора, його духовно-ціннісні, філософські, естетичні погляди, позначений національно-культурним, соціально-історичним, суб'єктивно-модальним забарвленням, забезпечує майбутнього вчителя на заняттях з іноземної мови наступним:

- формування соціокультурної (етно- та культурознавчої) компетенції майбутнього вчителя на основі виокремлення й аналізу етнокультурних ознак навчального тексту;

- збагачення тезаурусу мовної особистості майбутнього вчителя шляхом визначення й лексико-семантичної характеристики лексичних репрезентантів навчального тексту;

- оволодіння дискурсивним (лінгвістичним і концептуальним) аналізом навчального тексту як одним із прийомів моделювання текстового концепту вивчення комунікативно релевантних

ознакнавчального тексту, оскільки дискурсивний аналіз ґрунтується на обов'язковому залученні екстралінгвістичного контексту, з яким пов'язане тлумачення всіх компонентів дискурсу: від мовних до семантико-прагматичних;

- розуміння навчального тексту як авторської моделі світу, джерело історичної, естетично-ціннісної, етнокультурної, міфологічної інформації, яка відтворюється у структурі текстового концепту.

Художня література як різновид мистецтва „окреслюється на перехресті понять „естетичне освоєння дійсності”, „суспільна свідомість”, „культура”, „модель дійсності” [6, 407], які формують художню концепцію твору й визначають провідну стратегію дослідження навчального тексту. Як бачимо, у формуванні лінгво-когнітивного, тезаурусного, рівня мовної особистості майбутнього вчителя окремої уваги потребує семантико-когнітивний компонент дискурсу з характеристикою лексичних елементів навчального тексту (визначення ролі і місця іншомовних слів, багатозначних слів, синонімів, антонімів, активної й пасивної лексики тощо). Концептуальний аналіз основними навчального тексту передбачає концептуального простору і моделювання концептосфери текстового концепту (Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарін), опис когнітивних знаків (ключових слів, пейзажів, слів-символів, художніх деталей) як виразників змістовно-концептуальної інформації (Л. В. Поповська), складання екстралінгвістичного коментаря (Т. ван Дейк, Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарін, М. П. Крупа) та трактування культурних концептів вінших літературних творах і суміжних видах мистецтва (В. А. Маслова), активізація позатекстових і внутрішньотекстових аспектів прецедентності у структурі текстового концепту (Г. Г. Слишкін), аналіз лексичних, фразеологічних і пареміологічних репрезентантів базового концепту твору.

Як засвідчує практика, у роботі на заняттях з іноземної мови зі студентами пріоритетним виступає культурологічний підхід досемантико-когнітивного (концептуального) аналізу навчального тексту, що в аспекті досліджуваної проблеми дозволяє дійти таких висновків: у центрисемантико-когнітивного аналізу знаходиться концептуальний простір навчального тексту, який „інтегрує найважливіші в тексті поняття, за допомогою яких реалізується

авторська мета і задум: культурні концепти, ідеологічні концепти, антропоцентричні концепти, концепти натурфакти (природні явища), концепти-артефакти (штучно створені об'єкти, які фіксуються як художня деталь, символ), концепти-архетипи” [7, с. 247]; відповідно прочитання художнього твору на когнітивному рівні, реалізуючи пізнавальні, естетичні, культурні функції навчального тексту, бере участь у цілісному формуванні національно-мовної особистості майбутнього вчителя.

Сучасна методика вважає, що в поняття знання мови входить не лише утримання в пам'яті одиниць мови, що вивчаються (слів і їх морфем, форм слів, синтаксичних конструкцій тощо), але й усвідомлення норм використання їх, тобто вміння користуватися одиницями мови підчас сприйняття або породження мовлення [5, 44]. Тому обґрунтованою є думка, що пам'ять – це найважливіша пізнавальна функція, що лежить в основі навчання іноземних мов [8,386]. Робота уяви – це виникнення нових зв'язків у корі мозку, що складаються із залишків збуджень. Читання тексту, його сприйняття й розуміння вимагає розвиненої репродуктивної (відтворювальної) уяви, творча ж уява є необхідною умовою побудови власних висловлювань, а також аналізу навчального тексту. Психологи (М. Гоноболін, М. Добринін, Б. Зальцман, Г. Костюк, О. Раєвський) довели, що розвинена уява полегшує й покращує розумову діяльність, допомагає глибше засвоювати знання, оволодівати навичками. Уява впливає також на розвиток мовної особистості майбутнього вчителя, у тому числі й на її моральні та духовні якості. Увага – це процес і стан настроювання на сприйняття інформації й виконання поставлених завдань. Увага завжди виявляється у зв'язку з іншими психічними процесами – сприйняттям, пам'яттю, мисленням і характеризується такими якостями, як обсяг (широта, розподіл), рівень (інтенсивність, концентрація), стійкість, швидкість переключення [7,75]. На важливість уваги в навчальному процесі вказував ще Гегель: „Увага створює початок навчання”.

У нашому випадку дослідження навчального тексту на заняттях з іноземної мови важливе значення має рівень розвитку візуальної (зорової) та аудитивної (слухової) уваги, оскільки тільки високий рівень розвитку візуальної уваги позитивно впливає на сприймання й розуміння писемного тексту, а слухової – на якість сприймання мовлення на слух. Суттєвою рисою, яка має значення

для вдосконалення навичок мовної особистості, є спостереження, оскільки аналіз мовних явищ неможливо здійснювати без урахування основних умов спостереження: розуміння й усвідомлення завдання, наявності необхідних знань і навичок, глибини, повноти, планового характеру. Дотримання цих умов сприяє вихованню такої риси мовної особистості, як спостережливість, формує мовну пильність, уважне ставлення до кожного слова в аналізованому тексті.

У процесі мовленнєвої підготовки майбутнього вчителя оперують поняттям педагогічного дискурсу і використовують дискурсивний аналіз навчального тексту, який щільно пов'язаний з прагматичною, комунікативною і когнітивною моделями спілкування. У комунікативній моделі дискурсу виділяють екстралінгвістичний, прагматичний, семантико-когнітивний і мовленнєвий компоненти, кожен з яких визначає окремий напрям аналізу навчального тексту. Психолого-педагогічний аспект мовної особистості пов'язують із семантикою мовних одиниць або семантикою спілкування. З позиції лінгводидактики в загальній схемі дискурсивного аналізу навчального тексту зростає роль семантико-когнітивного аналізу навчального тексту, який ґрунтується на дослідженні його концептуального простору, що дозволяє виявити в ньому змістовно-концептуальну та навчальну інформацію у вигляді мовної картини світу. Вивчення базових концептів навчального тексту допомагає заглиблюватись в ідейно-художній зміст твору, досліджувати національно-культурні концепти, їх ментальну природу, динаміку їх розвитку. Таким чином, робота з навчальним текстом забезпечує майбутнього вчителя на заняттях з іноземної мови оволодіння дискурсивним (лінгвістичним і концептуальним) аналізом навчального тексту як одним із прийомів моделювання текстового концепту і вивчення комунікативно релевантних його ознак.

Перспективи подальших досліджень спрямовані на розкриття ролі й місця навчального тексту в системі вищої педагогічної освіти.

Література

1. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов – М.: Едиториал, 2002. – 264 с.
3. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 296 с.

4. Біляєв О. Концепція навчання державної мови в школах України / О. Біляєв, Л. Скуратівський, Л. Симоненкова, Г. Шелехова // Дивослово – 1996. – № 1. – С.16 – 21.
5. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика: учебник; практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М. : Флинта : Наука, 2005. – 496 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К. : ВЦ „Академія”, 1997. – 752 с.
7. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : монографическое учеб. пособие / Е. А. Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 336 с.
8. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский; под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ УЧЕБНОГО ТЕКСТА НА ЗАНЯТИЯХ ПО ИНОСТРАННОМ ЯЗЫКЕ В ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ

В. М. Махинов

Опираясь на современные достижения современной научной мысли, раскрыты роль и место педагогически концепта учебного текста на занятиях иностранного языка в формировании языковой личности будущего учителя как одного из важнейших факторов развития его языково-познавательной сферы, духовно-национальных ценностей, этнокультурного компонента словарь; намечены основные приемы концептуального анализа учебного текста.

***Ключевые слова:** текстовый концепт, концептуальный анализ текста, моделирование текстового концепта, идейно-художественное содержание произведения, языковая личность студента.*

PEDAGOGICAL КОНЦЕПТ OF EDUCATIONAL TEXT ON EMPLOYMENTS AFTER FOREIGN LANGUAGE IN FORMING OF LANGUAGE PERSONALITY OF FUTURE TEACHER

V. M. Mahinov

Based on the latest achievements of the modern scientific thought, he explained the role and place of the pedagogical concept of the educational text on the lessons of foreign language in forming the language personality of a future teacher as one of the most important factors in the development of its linguistic, cognitive sphere, spiritual and national values, ethnic and cultural component dictionary; outlines the basic techniques of conceptual analysis of the educational text.

Key words: text concept, a conceptual analysis of the text, modeling the text of the concept, the ideological and artistic content of the work, the language personality of a student.

Махинов В.М. - НПУ імені М.П.Драгоманова (м. Київ, Україна)
kiev.viktor@gmail.com

Рецензент – академік НАПН України, доктор педагогічних наук, професор М. Б. Євтух